

TÜRK EDEBİYATINDA TESPİT EDİLEN TUHFETÜ'L-UŞŞÂK MESNEVİLERİ ÜZERİNE BİR DEĞERLENDİRME

AN EVALUATION OF THE TUHFETU'L-UŞŞÂK MESNEVIS IDENTIFIED IN TURKISH LITERATURE

Ramazan Tugay ÖZDEMİR¹

1. Dr., Bağımsız Araştırmacı,
rtugayozdemir@gmail.com, <https://orcid.org/0000-0002-5318-1031>

Makale Türü
Araştırma Makalesi

Article Type
Research Article

Başvuru Tarihi/Application Date
07.02.2025

Yayına Kabul Tarihi/Acceptance Date
30.04.2025

DOI
10.20875/makusobed.1635544

Öz

Tuhfetü'l-Uşşâklar, klasik Türk edebiyatında tasavvufi aşkı konu alan önemli bir mesnevi koleksiyonudur. Şems-i Hayâlî, Gelibolulu Mustafa Âlî, Halilî, Hamdullâh Hamdî, Nef'î, Neşâtî, Niyâzî-i Mısırî ve Üsküplü Atâ gibi şairler tarafından yazılan bu eserlerde aşk, yalnızca dünyevi bir duygu değil, insanı Hakk'a ulaştıran bir yolculuk olarak ele alınır. Sülûk kavramı çerçevesinde aşk, bireyin nefsini aşmasını, manevi tekâmüle ulaşmasını sağlayan bir rehber olarak görülür. Şairler, ilahi aşkın dönüştürücü gücünü vurgularken peygamberler, sahabeler ve mutasavvıflardan örnekler vererek aşkın sabır, özveri ve irade gerektirdiğini anlatırlar. Özellikle Niyâzî-i Mısırî ve Neşâtî, aşkı insanın benliğinden sıyrılarak Allah'a yönelmesi olarak açıklar. İstiare, teşbih ve kinaye gibi sanatlarla aşkın tasavvufi boyutu derinleştirilir. Aruz vezni ve mesnevi nazım biçimi, anlatımın akıcılığını artırarak okuyucunun ilahi aşkı daha derinden hissetmesini sağlar. Bu çalışmada XV – XIX. yüzyıllar arasında kaleme alınmış Tuhfetü'l-Uşşâk türündeki dokuz eser hakkında bilgi verilmiştir.

Anahtar Kelimeler: Türk Edebiyatında Tuhfetü'l-Uşşâklar, Şems-i Hayâlî, Gelibolulu Mustafa Âlî, Hamdullah Hamdî, Nef'î, Neşâtî, Niyâzî-i Mısırî.

Abstract

Tuhfetü'l-Uşşâklar is an important mesnevi collection in classical Turkish literature that explores the theme of Sufi love. Written by poets such as Şems-i Hayâlî, Gelibolulu Mustafa Âlî, Halilî, Hamdullâh Hamdî, Nef'î, Neşâtî, Niyâzî-i Mısırî, and Üsküplü Atâ, these works present love not merely as a worldly emotion but as a journey leading one to the Divine. Within the framework of sülûk, love is depicted as a guide that enables individuals to transcend their egos and attain spiritual perfection. Poets emphasize the transformative power of divine love, illustrating the importance of patience, devotion, and willpower through examples from prophets, companions, and Sufi figures. Niyâzî-i Mısırî and Neşâtî, in particular, describe love as a path where one abandons the self and turns towards God. Literary devices such as metaphor, simile, and allusion enrich the mystical depth of love. The use of the aruz meter and mesnevi form enhances the fluency and rhythm of the narration, allowing readers to feel the essence of divine love more profoundly. This study provides information about nine works titled Tuhfetü'l-Uşşâk that were written between the XVth and XIXth centuries.

Keywords: Tuhfetü'l-Uşşâks in Turkish Literature, Şems-i Hayâlî, Gelibolulu Mustafa Âlî, Hamdullah Hamdî, Nef'î, Neşâtî, Niyâzî-i Mısırî.

Bu makaleye atfta bulunmak için:

Özdemir, R. T. (2025). Türk edebiyatında tespit edilen tuhfetü'l-uşşâk mesnevileri üzerine bir değerlendirme. *MAKU SOBED*, (41), 170-186. <https://doi.org/10.20875/makusobed.1635544>

EXTENDED SUMMARY

In Ottoman-era literature, the works written under the title *Tuhfetü'l-Uşşâk* hold a significant place in both Sufi and literary traditions. These *mesnevis* explore divine love, the spiritual journey, and the quest for truth. While reflecting the intellectual and literary perspectives of their time, they share a common foundation in divine love and the doctrine of *Wahdat al-Wujud* (Unity of Being). Sufism was deeply integrated into Ottoman culture, with mystics perceiving love not merely as a worldly emotion but as a crucial aspect of the journey to divine truth. *Tuhfetü'l-Uşşâk* texts focus on the purification of the soul and attaining knowledge of the divine, portraying love as a transformative force leading to self-discovery and ultimate truth. Among the poets contributing to this tradition, Şems-i Hayâlî, a *tekke* (dervish lodge) poet from Erzincan, played a key role in disseminating Sufi thought. His *Tuhfetü'l-Uşşâk*, centered on Mevlânâ Rumi and *Wahdat al-Wujud*, emphasizes divine love as the foundation of spiritual transformation. The work illustrates how Sufi philosophy manifests in daily life, exploring themes such as the *murshid*-disciple relationship and the seeker's trials on the spiritual path. Inspired by Mevlânâ's *Mesnevi*, the work presents love as a force guiding the soul toward inner completion. Another notable figure, Gelibolulu Mustafa Âlî, a leading historian and literary figure of the Ottoman period, takes a philosophical approach to love in his *Tuhfetü'l-Uşşâk*. He examines both human and divine love, presenting it as a tool for spiritual refinement. His allegorical style and artistic language emphasize love as more than an emotion—it is a means to cleanse oneself from worldly desires and attain divine wisdom. Mustafa Âlî portrays love as a disciplinary force that shapes the soul, elevating it beyond the material world. Similarly, Halîlî, in his *Tuhfetü'l-Uşşâk*, describes love as both a trial and a spiritual process. Drawing inspiration from Mevlânâ's *Mesnevi*, he explores how divine love purifies and perfects the human soul. His work emphasizes that the greatest journey is self-exploration, and he employs rich Sufi terminology to convey deep mystical insights. Hamdullâh Hamdî, following the classical *mesnevi* tradition, allegorically narrates the soul's spiritual journey in his *Tuhfetü'l-Uşşâk*. He portrays love as a purifying fire, illustrating the trials one must endure to attain divine truth. His work reflects influences from both Persian and Ottoman *mesnevi* traditions, incorporating mystical metaphors and allegories. Though widely known for his satirical poetry, Nefî demonstrated a profound Sufi sensibility in his Persian *qasida* titled *Tuhfetü'l-Uşşâk*. His work follows the Ottoman *divan* poetry tradition of *Na't* (hymns of praise for the Prophet) while incorporating *Wahdat al-Wujud* influences. Nefî's poetry, rich in metaphor and simile, celebrates the Prophet's love and divine affection, blending classical Sufi traditions with aesthetic refinement. One of the most expressive Sufi poets of the period, Niyâzî-i Mîsrî, explores *Wahdat al-Wujud* in his *Tuhfetü'l-Uşşâk*, deeply influenced by Ibn al-Arabî. His work describes the dissolution of the self in divine love, portraying an intense longing for Allah. Though written in simple language, his poetry conveys profound mystical meanings. Niyâzî-i Mîsrî emphasizes the necessity of a *murshid* (spiritual guide) in the seeker's journey, making his work central to understanding Ottoman Sufi thought. Üsküplü Atâ, rooted in the tradition of Ahmed Yesevî, describes love as a force of spiritual transformation in his *Tuhfetü'l-Uşşâk*. Inspired by Yesevî dervishes, he likens love to a river, stating that those seeking divine truth must immerse themselves in its current. His poetry vividly illustrates how love strips individuals of their egos, guiding them toward unity with God. The simplicity of his work made it widely accessible, contributing significantly to the spread of Sufi teachings. Despite being composed in different periods by different poets, the *Tuhfetü'l-Uşşâk* corpus in Turkish literature reflects a shared spiritual and literary vision. These texts consistently explore the soul's ascension, the depth of divine love, and the longing for absolute truth. The Ottoman period witnessed a strong harmony between Sufi understanding and literary expression, with these works serving as both literary heritage and reflections of mystical thought. More than just poetic works, the *Tuhfetü'l-Uşşâk* texts offer crucial insights into how mystics conceptualized love. Each of these *mesnevis* highlights the transformative power of love, the struggle for truth, and the role of spiritual discipline. In this sense, they stand among the most powerful works of Ottoman Sufi literature, securing a distinguished place in literary history.

1. GİRİŞ

Klasik Türk edebiyatı, İslami düşüncenin ve tasavvufun derin etkilerini taşıyan edebî eserler açısından zengin bir birikime sahiptir. Bu edebî mirasın en önemli unsurlarından biri de mesnevi türüdür.

“Arapça ‘s n y’ üçlü kökünden türemiş ‘mesnevi’ sözü, bu dilde kendi arasında kafiyeli mısralardan oluşmuş nazım şekli anlamında kullanılmamıştır. ‘Mesnevi’ edebiyat terimi olarak ilk defa İran edebiyatında kullanılmış olmakla birlikte, bu nazım şeklinin ilk örnekleri Arap edebiyatında görülmektedir. Araplar, kendi arasında kafiyeli beyitlerden oluşan bu nazım şekline ‘müzdevce’, aruzun ‘recez’ bahri ile yazıldığı için ‘recez’ ya da çoğul olarak ‘urcûze’ demişlerdir. Mesnevi terimi ve nazım şekli Türk edebiyatına İran edebiyatından geçmiş XI.-XIX. yüzyıllar arasında bu türde sayısız eserler yazılmıştır” (Ünver, 1986, s. 430).

İslam medeniyetinin temel düşünsel ve kültürel yapısının bir yansıması olan mesneviler, şairlere dünya görüşlerini ve manevi yolculuklarını şiirsel bir dille anlatma fırsatı sunmuştur. Bu bağlamda, Tuhfetü’l-Uşşâk başlığı altında yazılan mesneviler, özellikle tasavvufi aşkın derinliklerini anlamak açısından önemlidir.

Tuhfetü’l-Uşşâk mesnevileri, aşkı yalnızca dünyevi bir duygu olarak ele almaz; aksine, insanın ilahi hakikate ulaşması için bir vasıta olarak görür. Aşk, tasavvufi düşüncede hem bir eğitim aracı hem de insanın manevi olgunluğa ulaşmasında önemli bir basamaktır. Tasavvufun temelinde yer alan “insanın Allah’a olan yolculuğu” ve “nefsin arınması” gibi kavramlar, bu mesnevilerde aşk üzerinden sembolize edilir. Şairler, aşkı bir dönüşüm aracı olarak kullanır ve bu dönüşüm sürecinde âşığın yaşadığı zorluklar, sabır ve sadakat gibi değerler üzerinde dururlar. Tuhfetü’l-Uşşâk başlığı altında yazılan mesneviler hem edebî hem de tasavvufi düşüncenin ortak bir noktada buluştuğu önemli eserlerdir.

Mesnevi geleneği içinde Tuhfetü’l-Uşşâk başlıklı eserler, Türk edebiyatının farklı dönemlerinde kaleme alınmış ve her biri, yazıldığı dönemin düşünsel ve kültürel yapısını yansıtan eserler olarak öne çıkmıştır. Mesnevi geleneği içinde “Tuhfetü’l-Uşşâk” başlığıyla kaleme alınan eserler, Türk edebiyatının farklı dönemlerine yayılan bir gelenek oluşturur. Eldeki bilgilere göre bu başlık altında yazılan ilk eser, XV. yüzyıl şairlerinden Kasımî’ye aittir. *Tuhfetü’l-Uşşâk* adlı bu mesnevi, şairin hayal gücüyle şekillendirdiği alegorik aşk anlatımıyla, takip eden yüzyıllarda aynı başlıkla yazılan eserlere örneklik teşkil etmiştir.

Sonraki dönemlerde Hamdullâh Hamdî, Halîlî ve Gelibolulu Mustafa Âlî gibi isimler bu geleneği sürdürmüş; aşkı hem bireysel bir deneyim hem de tasavvufi bir yolculuk olarak işlemişlerdir. XVII. yüzyılda ise Nef’î, Neşâtî, Niyâzî-i Mısırî ve Üsküplü Atâ gibi şairler tarafından benzer başlıklarla eserler kaleme alınmıştır. Mevcut bilgiler ışığında, bu başlık altında yazılan son örneğin Şems-i Hayâlî’nin *Divân-ı Şems-i Hayâlî*’si içinde yer alan Tuhfetü’l-Uşşâk mesnevisi olduğu anlaşılmaktadır.

Böylelikle yaklaşık üç yüzyıllık bir zaman dilimine yayılan bu gelenekte, aşk teması her şairin bağlı bulunduğu dönemin estetik, dinî ve kültürel atmosferine uygun olarak yeniden yorumlanmıştır. Söz konusu eserlerde aşk, insanın manevi yolculuğunu, Hakk’a olan bağlılığını ve içsel dönüşümünü temsil eden temel bir tema olarak ele alınmıştır.

Şems-i Hayâlî, Gelibolulu Mustafa Âlî, Halîlî, Hamdullâh Hamdî, Nef’î, Neşâtî, Niyâzî-i Mısırî ve Üsküplü Atâ gibi şairler tarafından yazılan bu eserlerde aşk, insanın manevi yolculuğunu ve Allah’a olan bağlılığını ifade eden bir tema olarak ele alınmıştır. Bu şairlerin her biri, tasavvufi aşkı kendi dönemlerinin estetik ve kültürel normlarına uygun bir şekilde işlemiş ve aşkın dönüştürücü gücünü ön plana çıkarmıştır.

Tasavvufi aşk, insanın Allah’a duyduğu derin sevgi ve bu sevginin sonucu olarak nefsin terbiye edilmesi süreciyle ilgilidir. Tasavvufi öğretilere göre insan, Allah’tan gelen bir varlık olduğu için tekrar ona dönme isteği duyar. Bu dönüş yolculuğunda en önemli araç ise aşktır. Tuhfetü’l-Uşşâklar, bu aşk yolculuğunu detaylı bir şekilde ele alarak, âşığın çektiği zorlukları ve sonunda ulaştığı manevi olgunluğu anlatır. Aşk, sadece bireysel bir deneyim olarak kalmaz, aynı zamanda insanın Hakk’a ulaşma sürecinde yaşadığı bir dönüşüm olarak görülür.

Tuhfetü’l-Uşşâk mesnevileri, aşkın sadece bireysel bir duygu değil, aynı zamanda toplumsal ve dinî açıdan da ele alınabileceğini gösterir. Şairler, aşkı anlatırken peygamber kıssalarına, dinî şahsiyetlere ve tasavvufi öğretilere sıkça atıfta bulunur. Bu eserler, aşkı İslami düşünce içinde değerlendirir ve okuyucuya aşkın ilahi boyutunu anlamak için bir rehber sunar. Peygamberlerin ve dinî şahsiyetlerin öğretileri, aşkın ilahi hakikate ulaşma sürecinde ne kadar önemli bir rol oynadığını vurgular.

Bu çalışma, Tuhfetü’l-Uşşâk başlığı altında yazılan mesnevilerin edebî ve tasavvufi değerini incelemeyi amaçlamaktadır. Tespit ettiğimiz eserlere göre sekiz Özellikle bu eserlerin içerik, biçim ve üslup açısından birbirleriyle olan benzerlikleri ve farklılıkları ele alınacaktır. Şems-i Hayâlî’nin *Divân-ı Şems-i Hayâlî*’si, Gelibolulu Mustafa Âlî’nin *Tuhfetü’l-Uşşâk Mesnevisi*, Halîlî’nin *Tuhfetü’l-Uşşâk Mesnevisi* ve

Niyâzî-i Mısırî'nin Tuhfetü'l-Uşşâk Risalesi gibi eserler üzerinden, aşkın tasavvufi bir yolculuk olarak nasıl ele alındığı ve bu eserlerde hangi sembollerin kullanıldığı derinlemesine incelenecektir.

Ayrıca, bu mesnevilerde kullanılan edebî sanatlar, dilin zengin bir şekilde kullanılması ve aşkın ilahi boyutunu derinleştiren üslup özellikleri detaylandırılacaktır. Tuhfetü'l-Uşşâklar, Türk edebiyatının klasik döneminde aşkın ilahi boyutunu en derin şekilde işleyen eserler arasında yer alırken, aynı zamanda tasavvufi düşüncenin edebî formda nasıl sunulduğunu da göstermektedir.

2. TÜRK EDEBİYATINDA TESPİT EDİLEN TUHFETÜ'L-UŞŞÂKLAR

2.1. Kâsımî, Tuhfetü'l-Uşşâk (XV. yüzyıl)

Kâsımî'nin (ö.940/1534) künyesi Muhyiddin Mehmed Efendi b. Hatîb Kâsım Efendi b. Yakûb Efendi b. Ahmed Efendi b. Mehmed Efendi b. Ebubekr b. El-Hâc Emir Ali şeklindedir. Hatibzâde ve İbnü'l-Hatîb unvanlarıyla tanınan Muhyiddin Mehmed, devrinin önde gelen ilim ve kültür merkezlerinden biri olan Amasya'da eğitim görmüş, burada tefsir, hadis, fıkıh, kıraat gibi temel İslâmî ilimlerde kendini yetiştirmiştir. Ayrıca cıfr, musiki ve vefk gibi daha özel alanlarda da bilgi ve maharetiyle öne çıkmıştır. Eğitim hayatının ardından Amasya ve Bursa'daki çeşitli medreselerde müderrislik yapmış, bu süreçte Şehzade Ahmed'in hocası olarak görev almıştır. Daha sonra İstanbul'a tayin edilen Muhyiddin Mehmed, Edirne ve tekrar Amasya'daki öğretim faaliyetlerinin ardından Yavuz Sultan Selim tarafından İstanbul'a tekrar davet edilmiştir. Sultan Selim'in Ayasofya civarında inşa ettirdiği medresenin ilk müderrisi olarak görev almıştır. Ardından Semâniye medreselerinden birinde ders vermeye başlamış ve ölümüne kadar burada öğretim faaliyetini sürdürmüştür. 2 Zilkade 940 (15 Mayıs 1534) tarihinde vefat eden şairin cenaze namazı, dönemin büyük âlimlerinden Kemalpaşazâde tarafından kıldırılmış ve naaşı Eyüp'te defnedilmiştir. Kaynaklarda kanaatkârlığı, züht hayatı ve ibadete olan düşkünlüğüyle anıldığı görülmektedir (Turgut, 2020, s. 84). Bursalı Mehmed Tahir onun hakkında "Fazilet sahibi edip bir zat olup Amasyalıdır. Çeşitli ilimlerdeki tam vukufu herkesçe müsellemdir. İstanbul'da müderris iken 940 H. de vefat ederek Eyyüp Ensari civarına defnolundu" demiştir (Bursalı Mehmed Tahir, 2016, s. 439).

Muhyiddin Mehmed'in bilinen eserleri arasında *Ravzü'l-Ahyâri'l-Müntehab min Rebî'i'l-Ebrâr*, *Risâle fî Mevzû'âtî'l-'Ulûm*, *Hâşiye 'alâ Şerhi's-Seyyid 'ale'l-Ferâ'iz*, *Hâşiye 'alâ Şerhi'l-Vikâye*, *İnbâ'ü'l-Iştâfâ fî Hakkı Âbâ'i'l-Mustafâ*, *Risâle-i Cıfr* ve *Tuhfetü'l-Uşşâk* yer almaktadır. Bu eserler, şairin yalnızca edebiyat alanında değil, aynı zamanda dinî ilimler, siyaset ve sembolik yorumlar alanındaki birikimini de ortaya koymaktadır (Turgut, 2020, s. 84).

Yazarın bir eseri de *Tuhfetü'l-Uşşâk* adlı mesnevisidir. XV. yüzyılın sonlarında yazıldığı tahmin edilen *Tuhfetü'l-Uşşâk*, Osmanlı döneminde Türkçe kaleme alınmış ilk *Tuhfetü'l-Uşşâk* mesnevisi olma özelliğini taşımaktadır. 1201 beyitlik bu eser, dervişlere kader, tevekkül ve ölüm gibi konularda nasihatler vermek amacıyla yazılmıştır. İncinur Atik Gürbüz 2019 yılında yayımladığı *Kasîmî, Tuhfetü'l-Uşşâk* isimli kitabında, eserin İzmir Millî Kütüphanesi (nr. 778/2) ve Süleymaniye Kütüphanesi Serez Koleksiyonu'nda (nr. 3995) yer alan iki nüshasını esas alarak metni yayımlamıştır (Gönel, 2014).

2.2. Hamdullâh Hamdî, Tuhfetü'l-Uşşâk (XV. yüzyıl)

Hamdullâh Hamdî (ö.909/1503) meşhur mutasavvıf Akşemseddin'in küçük oğlu olarak XV. yüzyılın yarısında dünyaya gelmiş ve mesnevi türünde büyük bir şöhret kazanmıştır. Her ne kadar devrin ileri gelenlerinden ve çevresinden ilgi görmese de yazmaktan vazgeçmemiş ve Hamse türünde başarılı eserler vermiştir. Hamdullâh Hamdî'nin *Hamse*'sinde yer alan eserler şunlardır: *Yusuf u Züleyha*, *Leyla vü Mecnun*, *Tuhfetü'l-Uşşâk*, *Kıyâfet-nâme* ve *Mevlid*.

"Tuhfetü'l-Uşşâk mesnevisinin yazılış tarihi belli değildir. Gibb, eserin dil ve üslup sadeliğine dayanarak, Tuhfetü'l-Uşşâk'ın şairin ilk eserlerinden olduğunu ileri sürmüştür" (Al-Shaman, 1991, s. 169).

İran edebiyatında çokça işlenen belli başlı aşk mesnevileri Türk edebiyatında da ilgi görmüş ve Türk şairleri tarafından da benzerleri yazılmıştır. "Şairimiz Hamdî, Genceli Nizâmî ve Câmî'yi takip ederek, Yusuf u Züleyha ve Leyla vü Mecnun mesnevilerini yazmıştır. Hamdî, beklediği takdir ve himayeyi bulamayınca taklitçilik yolundan vazgeçerek, yenilik getirmek düşüncesiyle kendi hayalinde bir konu bulmuştur" (Al-Shaman, 1991, s. 170). Böylece Hamdullâh Hamdî, bu eserin konusunu özgünlükle seçip yeni bir yola girmiştir. Mesnevi, tasavvufi ve alegorik bir aşk hikâyesinde oluşmuştur. Kendi devrinin kültür akımları ve ilim çevresinin etkisi de eser içinde görülmektedir.

Hamdullâh Hamdî, XV. yüzyıl klasik Türk edebiyatının önde gelen şairlerinden biridir. Edebî kişiliği, özellikle özgün konulara yönelmesi ve hayal gücüyle şekillendirdiği kurgusal yapılar sayesinde dönemin diğer şairlerinden ayrılır. *Tuhfetü'l-Uşşâk* adlı eseriyle, İran edebiyatında sıkça işlenen aşk anlatılarının dışına çıkarak, alegorik ve tasavvufî unsurları özgün bir şekilde harmanlamıştır. Bu yaklaşımı, onun hem döneminde hem de sonrasında edebiyat tarihçileri tarafından dikkatle incelenen, seçkin şairler arasında yer almasını sağlamıştır.

“Hamdi, eserinde gazellerde üstünlük göstermiş, Arapça ve Farsça ile nazım kudretini belirtmeye çalışmıştır. Arapça beyitlerin vezni bozuktur. Tuhfetü'l-Uşşâk edebî önemi yanında, dilinin sadeliği bakımından da oldukça mühim bir eser sayılır. Yer yer saf Türkçe kelimeler ve güzel tabirler göze çarpar. XV. ve XVI. yüzyılda görülen imla özelliklerine, Tuhfetü'l-Uşşâk'ta açıkça rastlanmaktadır” (Al-Shaman, 1991, s.173).

Şair eserini mefâ'ilün mefâ'ilün fe'ülün veznini tercih ederek yazmıştır.

2.3. Halîlî, *Tuhfetü'l-Uşşâk* (15. yüzyıl)

Kaynaklarda, şair Halîlî (ö.880/1475-1476) hakkında çok fazla bilgi bulunmamaktadır.

“Şair birçok zaman Halîlî-yi Âmidî ile karıştırılmıştır. Bunun nedeni her iki şairin de aynı dönemde yaşamış olmalarıdır. Ancak Keşfu'z-Zunûn'da Halîlî-yi Âmidî hakkında daha farklı bilgiler yer almaktadır. Bu nedenle Tuhfetü'l-Uşşâk şairi olan Halîlî'nin farklı bir şair olduğu kanısına varılmıştır. Tuhfetü'l-Uşşâk yazarı Halîlî, aynı dönemde yaşamış olması nedeniyle Halîlî-yi Mar'aşî ile de karıştırılmıştır. Halîlî-yi Mar'aşî'nin hem Mevlevîlikle bir alâkasının olmaması hem de şiirlerinde Mar'aşî nisbesini açıkça kullanması, Tuhfetü'l-Uşşâk yazarı olamayacağını kanıtlamaktadır” (Temiz, 2016, s. 282).

Halîlî, eserini oluştururken Mevlânâ Celâleddin-i Rumî'den etkilenmiştir. Eserde birçok yerde Mevlânâ'ya iktibas yapmıştır. “Onun beyitlerine atıflarda bulunmuş ve kendisinden övgü ile söz etmiştir. Eserine Mesnevi'deki gibi ‘Dinle!’ sözü ile başlaması da bunun açık bir göstergesidir” (Temiz, 2016, s. 285).

Halîlî, *Tuhfetü'l-Uşşâk* adlı mesnevisinde genel olarak dinî ve tasavvufî konulara yer vermiştir. Tasavvufun prensipleri, özelliklerini açıklamış, bunun yanında İslam'ın temelini oluşturan namaz, oruç gibi kavramlardan da bahsetmiştir. Esere Mevlânâ gibi “dinle” diye başlayan şair, Allah yolunu arayanların bu yola nasıl ulaşacaklarını anlatır. Daha sonra “İlk Cevherin Yaratılışı Hakkında” başlıklı bölümde ilk yaratılış ve ruhların yaratılışından bahseder. Bundan sonraki bölümler sırasıyla şöyledir: Cisimler Âleminin Mertebeleri Hakkında, Sözün Özeti Hakkında Mesnevi, Temsil, Vahdaniyetin İspatı, Soru, Cevap, Nasihat, Pîr-i Kâmil ve Onun Talebi Hakkında, Pîr-i Nâkıs Hakkında, Sözün Özeti Hakkında Mesnevi, Yedi Zikir ve Yedi Seyir, Zikredenlerin Dereceleri Hakkında, Yedi Vadi Hakkında, Kâmil İnsan Hakkında, Taklit Ehli, İstidlal Ehli ve Keşif Ehli Hakkında, Tevhidin Bölümleri Hakkında, Kıyametin Türleri Hakkında.

Esere genel olarak bakıldığında güçlü bir tasavvuf etkisi görülmektedir. Namaz, Oruç, Zikir, Kâmil insanın özellikleri genel olarak eserin içeriğini oluşturmaktadır. Eser fâ'ilâtün fâ'ilâtün fâ'ilün vezninde yazılmıştır. Mevlânâ'nın Mesnevi adlı eserine nazire olarak Farsça yazılan *Tuhfetü'l-Uşşâk* seksen iki bölüm ve yedi yüz yetmiş beş beyitten meydana gelmektedir.

2.4. Üsküplü Atâ, *Tuhfetü'l-Uşşâk* (1505-1506)

Şair Üsküplü Atâ'nın doğum zamanı ve doğum yeri hakkında kaynaklarda somut bilgiler yer almamaktadır. Şairin XV. yüzyılın ikinci yarısında doğduğu ve XVI. yüzyılın başlarında vefat ettiği söylenmektedir. “Bir müddet kadılık yapan şair, 1523'te vefat eder. Latifî, Atâ'nın II. Selim devrinin sonunda; Mehmet Süreyya ise 1552 yılından sonra vefat ettiğini bildirir. Nail Tuman, Latifî'nin II. Selim (d.1524-ö.1574) devrinde; Mehmet Süreyya'nın 1552 yılından sonra vefat etti ifadesini birleştirerek Atâ'nın II. Selim devrinde hayatta olduğunu belirtmekle yetinir. Riyazî Sultan Selim-i Kadim devrinde vefat ettiğini belirtiyor. Mehmet Süreyya aslında 1552'de vefat eden iki Atâ'dan söz ediyor ki bu bilgi aynı mahlası kullanan şairlerin vefat tarihlerinin birbirine karıştığını düşündürüyor” (Aksoyak, 2017, s.11).

Bugün Kuzey Makedonya'da yer alan Üsküp'te doğmasından dolayı Üsküplü Atâ olarak bilinmektedir. “Atâ'dan söz eden kaynakların hepsi şairin Üsküplü olduğunu ve ecdadının Acem diyarından geldiğini kaydeder. Şairin, kendisinin Ahmed Yesevî neslinden geldiğini iddia etmesi de tezkireler tarafından

özenle kaydedilir. Atâ, Tuhfetü'l-Uşşâk mesnevisinin sonunda Ahmed Yesevî neslinden geldiğini iddia eder” (Aksoyak, 2017, s. 13).

Şair eğitimini yarım bırakır ve daha sonrasında bundan pişman olduğunu Tuhfetü'l-Uşşâk'ta belirtir. O kendince ömrünü zahiri ilimlerde geçirmiş ama asıl önemli olanın Tanrı'ya olan ilim olduğunu bu eserinde söylemiştir. “Eğitimi yarıda bırakan şair, Nakşibendi mektebine girer ve Üsküp'te inzivaya çekilir. Bu ekolde pek çok “müşahede” ve “mükâşefe”ye sahip olur” (Aksoyak, 2017, s. 15). Şairin eserleri şöyledir:

- a. Divan
- b. Mevlit
- c. Tuhfetü'l-Uşşâk

Üsküplü Atâ *Tuhfetü'l-Uşşâk* adlı eserini, İran şairi Kâtibî'nin Dehhâb adlı mesnevisine nazire olarak yazmıştır.

“Şemsüddin Muhammed Kâtibî (ö.1437) Timurlular zamanında yaşamış hamse sahibi bir şairdir. Divan'ı ile Gülşen-i Ebrâr, Mecmau'l-bahreyn, Sînâme, Dil-rübây54 ve Dehbâb adlarında beş mesnevisi bulunmaktadır. Ahlâkî öğüt ve hikâyeleri içeren Dehbâb mesnevisini oğlu İnayet için yazmıştır. On babdan meydana geldiği için Dehbâb'da her bâbın ardından 5 hikâye anlatılır. Her beytinde cinas ve tecnis denilen edebî sanata yer verildiğinden, eser Tecnîsat olarak da bilinir” (Aksoyak, 2017, s. 30).

Eserin yazılış tarihi 1505 yılı olarak eserin sonlarında gösterilmektedir. Şair, eserde Emîr Buhârî ve şeyhi Abdullah İlahî'yi anmaktadır. “Dolayısıyla eser yazılırken Emir Buhârî İstanbul'da ikamet etmektedir. Şair, Emir Buhârî'yi görüp onun ayağına yüz sürmek istediğine göre İstanbul'dan uzak bir yerde olmalıdır. Dolayısıyla eserini de İstanbul'un dışında belki de Üsküp'te kaleme almıştır” (Aksoyak, 2017, s. 31).

Şair eserini aruzun *fâilâtün fâilâtün fâilün* kalıbıyla kaleme almıştır. Üsküplü Atâ da tıpkı Arabî gibi sık sık cinas sanatına başvurmuş, mecaz ve istiarelerden yararlanmış.

“*Tuhfetü'l-Uşşâk* içinde Arapça, Farsça kelime ve tamlama barındırmasına rağmen Türkçe söz varlığı bakımından oldukça zengindir. Şair, yer yer tercüme ettiği esere bağlı kalmıştır. Bu tercih, eserdeki Farsça tamlama ve tabirlerin sayısını artırmıştır. Bununla birlikte eserin “tecnîs” sanatı ile kaleme alınması da Türkçe kelimelerle cinas yapma zorunluluğu doğurmuştur” (Aksoyak, 2017, s. 40).

2.5. Gelibolulu Mustafa Âlî, Tuhfetü'l-Uşşâk (1562)

Gelibolulu Mustafa Âlî (ö. 1008/1600) XVI. yüzyılın tanınmış şairlerinden bir isimdir. “Kaynaklarda Âlî, Âli Çelebi, Gelibolulu Mustafa Çelebi; doğum yeri, mahlası ve adı birleştirilerek Gelibolulu Mustafa Âlî adlarıyla tanındı” (Aksoyak, 1995, s. 1). Şair küçük yaşlardan itibaren çeşitli ilimlerde eğitim almıştır.

Gelibolulu Mustafa Âlî; edebiyat, tarih, maliye, fıkıh ve mantık konularına kadar pek çok eser vermiştir. Ahdî, Hasan Çelebi, Beyânî, Riyâzî, Faizî gibi birçok müellif tezkirelerinde ondan övgüyle bahsetmiştir. Şemseddin Sami ise *Kâmûsu'l-Âlâm* adlı eserinde onun hakkında bilgilere yer vermiştir.

Gelibolulu Mustafa Âlî'nin kaynaklardan tespit edildiğine göre içinde Türkçe ve Farsça yazdığı divanlar da olmak üzere 53 adet eseri bulunmaktadır. Şair bu eserleri yazdıktan sonra eklemeler ve çıkarmalar yaparak düzenlemiştir. “Şairimiz birçok eserini yeniden ve sık sık ele almakta; eklemeler ve çıkarmalar yapmaktadır. Bu durumda eserlerin yazılış yılları konusunda çeşitli ifadelerle rastlanmaktadır” (Aksoyak, 1995, s.30).

Gelibolulu Mustafa Âlî her ne kadar tarihçi yönüyle ele alınsa da onun edebî şahsiyeti de eserlerinde önemli bir yer tutar. Kaleminin edebî açıdan güçlü olması onun ne kadar başarılı bir şair, yazar olduğunu da göstermektedir.

“Bütün eserlerinde görülen en önemli özellik kendisini ve eserini sunduğu şahsı akıl ve mantık ölçüleri dışında övmesidir. Bunun ile yetinmeyen şair, eserlerinde bir edebiyat değerlendirmesi yapar ve diğer şairlere adeta not verir. Bu fikirler bazen değerlendirme olmaktan çıkıp açık bir saldırganlığa, alay etmeye dönüşür” (Aksoyak, 1995, s. 38).

Gelibolulu Mustafa Âlî'nin *Tuhfetü'l-Uşşâk* adlı mesnevisinin adı birçok tezkirede geçer. “Âlî'den söz eden tezkirelerden Riyâzî'nin dışındakiler *Tuhfetü'l-Uşşâk* hakkında bilgi verirler” (Aksoyak, 1995, s. 39).

Riyazî'nin dışında Ahdî, Hasan Çelebi, Beyânî, Bursalı Tahir gibi yazarlar eser hakkında bilgiler vermiştir. “Şair, bu mesnevisini Kütahya'da Şehzâde Selim'in sarayında divan kâtibiyken yazmaya başlamıştır. Âlî, Tuhfetü'l-Uşşâk'ta verdiği bilgiye göre, bu mesneviyi 1562 yılında, Kütahya'da yazmıştır” (Aksoyak, 1995, s. 41).

Gelibolulu Mustafa Âlî bu mesneviyi remel bahrinin “fe'ilâtün fe'ilâtü fe'ilün” kalıbını kullanarak yazmıştır. “Eserde silik yerlerin yanı sıra veznin tutarsız olduğu beyitler de vardır” (Aksoyak, 1995, s. 43).

Tuhfetü'l-Uşşâk'ın elde bulunan tek nüshası 3039 beyitten oluşmaktadır. Eser klasik mesnevi düzenine göre oluşturulmuştur.

“Eserin girişinde besmele, hamdele, tevhis, temsil-i mergûb ve kaide başlıklarını taşıyan manzumelerden sonra bendlerinde sırasıyla vâcibü'l-vücûd, insan, mevcûdât fi's-semâ, mevcûdat fi'l-arz ve âlem-i beka konuları işlenir. Daha sonra, Allah'ın sonsuz ihsanları konusunda bir manzume, Hz. Peygamber övgüsünde iki naat yer alır, naatlardan ilki mesnevi, ikincisi terci-i bent biçimindedir” (Aksoyak, 1995, s. 59).

Gelibolulu Mustafa Âlî'nin Tuhfetü'l-Uşşâk mesnevisinin giriş bölümündeki başlıklar şöyle sıralanabilir:

- a. Besmele
- b. Tevhit
- c. Münacat
- d. Naat
- e. Miraç
- f. Mucizat
- g. Medh-i Cihar-yâr
- h. Zamanın padişahlarına övgü
- i. Sebebi telif

Bu giriş bölümünden sonra asıl konuya giriş bölümü yer almaktadır. “Giriş bölümünden sonra eser, bir makale bir hikâye ve bir münacat biçiminde devam eder. Eserde 20 makale bulunmaktadır. Her makalenin ardından bir hikâye ve her hikâyenin ardından bir münacat gelir” (Aksoyak, 1995, s. 63). Makale başlıkları ise şöyledir:

- a. Hakiki aşk
- b. Mecazi aşk
- c. Allah'ın bağışlayıcılığı
- d. Aşkın müşkülleri
- e. Aşkın iradi değil, zaruri olması
- f. Aşk menzillerini aşmak isteyen bir mürşide bağlanmasının gerekliliği
- g. Hakiki aşka ulaşmak için dikkat edilmesi gerekenler
- h. Âşığın ne kadar ağlarsa aşkının o kadar artacağı, âşığın pek çok istekleri olacağı ve bu isteklerine ömrünün yetmeyeceği
- i. Maşukun âşığın durumunu bildiği ve âşığın maşukun yaptıklarından haberdar olduğu konusu
- j. Aşkın gerekleri
- k. Âşıқта kanaatin yokluğu
- l. Âşığın sabretmesinin gerekli olması
- m. Âşıkların duasının kabul edilip edilemeyeceği
- n. Maşukun âşığa iltifat etmesi
- o. Âşık ile maşukun vücudunun bir olması
- p. Âşığın maşuka tabi olması
- q. Ayrılık derdi
- r. Hasetçilerin ayıplanması
- s. Kavuşmanın sevinci
- t. Aşkın son bulması

“20 makale, 20 hikâye ve 20 münacattan sonra Tuhfetü’l-Uşşâk “Fî-Hâtîmeti’l-kitâb ve Fasli’l-hitâb” bölümüyle son bulur” (Aksoyak, 1995, s. 71).

2.6. Nef’î, Tuhfetü’l-Uşşâk (XVI. yüzyıl sonları ya da XVII. yüzyıl başları)

Nef’î on yedinci yüzyılın önde gelen şairleri arasında yer almaktadır. Doğum tarihi hakkında kesin bir bilgi yoktur.

“Âlî Mustafa Efendi’nin Mecmau’l-bahreyn adlı eserindeki bilgilerden ve Hâfız Ahmed Paşa’nın 1034’te (1625) sadarete gelişi üzerine ona yazdığı kasidesinde kendi hayatına dair düştüğü kayıtlardan hareketle 980 (1572) yıllarında doğduğu tahmin edilmektedir. Asıl adı Ömer olup Erzurum’un Pasinler (Hasankale) ilçesindendir. Pasinler sancak beyi Mirza Ali’nin torunu, Mıcingerd (Sarıkamış) sancak beyi Mehmed Bey’in oğludur” (Akkuş, 2006, s. 523).

Nef’î daha genç yaşta şiir öğrenmeye başlamıştır. Eğitim hayatına Pasinler’de başlamış, Erzurum’da devam etmiş, bu eğitimi esnasında Farsça da öğrenmiştir. Başlarda zararlı anlamına gelen “Darrî” mahlasını kullanırken daha sonra Gelibolulu Âlî tarafından yararlı anlamına gelen “Nef’î” mahlası verilmiştir. “İ. Ahmed’in ilk saltanat yıllarında İstanbul’a giden Nef’î’nin sadrazam tarafından Sultan Ahmed’e tanıtıldığı muhakkaktır. Nef’î sunduğu kasidelerle kısa zamanda sultanın iltifatını kazanarak yakınları arasına girmiş ve ilk olarak Dîvân-ı Hümâyûn’da maden mukataacılığı görevine getirilmiştir” (Akkuş, 2006, s. 523).

Nef’î sunduğu kasidelerle övgülere mazhar olmuştur. Yalnız yazdığı hicivler nedeniyle de başına belalar almış ve bazen sürgüne gönderilmiştir.

“Yakın dostları dahil insanları rencide edecek derecede sövgüye varan hicivler yazmaktan geri durmadı. Hırçın kişiliği ve davranışları, özellikle sınır tanımayan yergileri gözden düşmesine ve devlet adamlarının hedefi durumuna gelmesine yol açtı. Kıskançlıklara sebep olan şöhretinin de etkisiyle sıkıntılar yaşadı, şiirlerinden anlaşıldığına göre üç defa görevinden uzaklaştırıldı. Naîmâ’nın yer verdiği bir rivayete göre IV. Murad, sarayda şairin Sihâm-ı Kazâ adlı eserini okurken taht yakınına yıldırım düşmesi uğursuzluk kabul etmiş ve Nef’î’ye hicvi yasaklayıp onu görevinden azletmiştir” (Akkuş, 2006, s. 524).

Padişaha sunduğu kaside sebebiyle padişahın övgüsünü kazanıp Edirne’den tekrar İstanbul’a dönmüştür. Ancak hiciv yazmaktan geri duramaması kendi sonunu hazırlamış ve ölüme mahkûm edilmiştir. Sarayın odunluğunda boğdurulan şairin cesedi daha sonra denize atılmıştır.

Nef’î eserlerinden de anlaşıldığına göre sert bir mizaca sahip olarak karşımıza çıkar. Övgüde de yergide de sınır taşımayan şairde sert, acımasız ve isyancı bir karakter görülür. “Hayatı bir savaş meydanı olarak gören mücadeleci şahsiyeti gerilimli bir ömür sürmesine yol açmış ve Nef’î zaman zaman hırçın, tutarsız, saldırgan olmuştur” (Akkuş, 2006, s. 524).

Kendisini diğer İran şairleriyle karşılaştıran ve kendini daha üstün tutan şairin bu özelliği fahriyelerinde görülmektedir. Birçok şairi de etkilemiş ve şiirlerine nazireler yazılmıştır. Kendine ait özel bir üslup tutturan şairin eserleri şöyledir:

- a. Türkçe Divan
- b. Farsça Divan
- c. Tuhfetü’l-Uşşâk
- d. Sihâm-ı Kazâ

Nef’î’nin *Tuhfetü’l-Uşşâk* mesnevisi, *Farsça Divan*’ında yer alan 97 beyitten oluşan bir kasidedir. Şair eserini “Fuzûlî’nin *Enîsü’l-Kalb* adlı eserine nazire olarak yazmıştır” (Akkuş, 2006, s. 525). Farsça yazılan bu eser bir naattır. Mefâ’ilün Mefâ’ilün Mefâ’ilün Mefâ’ilün vezni kullanılarak yazılmıştır. Tercümesi Ali Nihad Tarlan tarafından yapılmıştır.

2.7. Neşâtî, Tuhfetü’l-Uşşâk (1663-64)

Neşâtî (ö.1085/1674), XVII. yüzyıl klasik Türk edebiyatının önemli şairlerindendir. “Edirneli olup adı Ahmed’dir” (Kaya, 2007, s. 18). Şair sadece bu isimle değil başka isimlerle de anılmıştır. “Nişancı Ahmed Dede ve Neşâtî Süleyman Dede şeklinde ananlar da vardır. Sâkıb Dede’nin verdiği bilgilerden onun asil bir

aileye mensup olup genç yaşta çeşitli ilimleri öğrendiği ve aynı zamanda şeyhi olan Gelibolu Mevlevihanesi postnişini Ağazade Mehmed Dede'den çok istifade ettiği öğrenilmektedir" (Kaya, 2007, s. 18).

Neşâtî asil bir aileye mensup olup genç yaşta çeşitli ilimler öğrenmiştir. Gelibolu Mevlevihanesi postnişini Ağazâde Mehmed Dede'nin vefatından sonra bir süre Konya ve İstanbul'da kalmış sonra tekrar Edirne'ye dönmüştür. "1670 yılında tayin edildiği Edirne Mevlevihanesi'nde dört yıl şeyhlik yaptı ve bu görevde iken vefat edip Murâdiye Câmii haziresine defnedildi" (Akçay, 2020, s. 19).

Neşâtî XVII. yüzyıldan itibaren etkisini gösteren Sebk-i Hindî akımının öncülerinden biri olmuştur.

"Sağlam bir dile ve zarif bir üslûba sahip olan Neşâtî'nin şiirlerinde titiz bir sanatkârın derinliği ve duygulu ifadesi görülür. Kısa ve öz yazmayı tercih eden, rediflere çok yer veren şair kelimeleri seçerek ve âdeta tartarak kullanmıştır. Samimi bir eda ile aşkı terennüm ettiği şiirlerinin çoğu kaside tarzında olmasına rağmen asıl başarısını gazel sahasında göstermiştir" (Kaya, 2007, s. 19).

Şair Neşâtî hem kendisinden önceki şairlerden etkilenmiş hem de kendinden sonra yetişen şairleri etkilemiştir. "Neşâtî kasidede Nef'î'den, gazelde Nâilî-i Kadîm, Fehîm-i Kadîm gibi isimlerden etkilenmiştir. (...) Şiirlerinde övgü ile bahsettiği diğer Türk şairleri içinde Necâtî, Bâkî, Sabrî, Bahâî Mehmed Efendi ve Emrullah Emrî bulunmaktadır" (Kaya, 2007, s. 19).

Neşâtî'nin eserleri şöyle sıralanabilir:

- a. Dîvân
- b. Şehrengiz-i Edirne
- c. Hilve-i Enbiya
- d. Şerh-i Müşkûlat-ı Örf
- e. Kavait-i Deriyye
- f. Tuhfetü'l-Uşşâk
- g. Mektup

Şairin Tuhfetü'l-Uşşâk adlı eseri Farsça yazılmıştır. Bu eser Sultan Veled'in yetmiş beytinin beşer beyitle mesnevi biçiminde şerhinden ibarettir. "*Fâ'ilâtün fâ'ilâtün fâ'ilün*" kalıbıyla ve mesnevi nazım şekliyle yazılan 452 beyitlik Farsça Tuhfetü'l-Uşşâk'ın başındaki 24 beyitlik manzum sebeb-i telif bölümünde Neşâtî, "Şâhidî gibi" Sultan Veled'in kitabından her biri parlak bir inci gibi olan yetmiş beyit seçip bu beyitlerin arasına beşer beyit koyarak eseri kaleme aldığını ve adını Tuhfetü'l-Uşşâk koyduğunu ifade eder (Akçay, 2020, s. 20). Kaynaklarda adı geçmeyen eserden ilk defa Mahmut Kaplan tarafından tanıtılmıştır. Gülçiçek Akçay'ın da eser üzerine 2020 yılında yaptığı *Neşâtî – Tuhfetü'l-Uşşâk (İnceleme – Metin – Çeviri)* isimli çalışması vardır.

2.8. Niyâzî-i Mısırî, Tuhfetü'l-Uşşâk (XVII. yüzyıl)

Türk-İslam tarihinin önemli mutasavvıflarından görülen Niyâzî-i Mısırî (ö. 1105/1694) XVII. yüzyılın başlarında doğmuştur. Asıl adı Mehmed, doğum yeri Malatya'nın Aspozi kasabasıdır. "Şiirlerinde, ilim tahsili için bir süre Mısır'da kaldığından "Mısırî" mahlasıyla "Niyâzî" mahlasını kullanmış, bu ikisinin birleşiminden meydana gelen Niyâzî-i Mısırî, Mısırî Niyâzî ve Şeyh Mısırî diye tanınmıştır" (Aşkar, 2007, s.166).

Niyâzî-i Mısırî gençlik yıllarında sufilere karşı gelmiş ve onların meclislerine gitmemiştir. Zamanla onun bu görüşü değişmiş ve bir Halvetî şeyhine bağlanmıştır. Niyâzî-i Mısırî "Nakşibendî dervişi olan babası Soğancızâde Ali Çelebi'nin bundan memnun olmayıp kendi şeyhine götürmek istediğini, fakat bu şeyhi kâmil bulmadığı için babasının teklifini reddettiğini söyler" (Aşkar, 2007, s. 166). Daha sonra Niyâzî-i Mısırî'nin şeyhi Malatya'dan ayrılmıştır. Mısırî de zahiri ilimlerdeki öğrenimini sürdürmek için Diyarbakır'a gitmiş, orada bir sene kalmış daha sonra da Mardin'e geçerek mantık ve kelam alanlarında okumalar yapmıştır. "1640 yılında Kahire'ye gidip Ezher medreselerinde ilim tahsiline başladı. Bu sırada oturmakta olduğu Şeyhüniyye Külliyesi'ndeki Kadîrî Tekkesi'nin şeyhine intisap etti. Adını vermediği bu şeyhin, ilim ve tasavvuf yolunda büyük bir gayretle çalışırken bir gün kendisine zahir ilmi talebinden tamamen vazgeçmedikçe tarikat ilminin kendisine açılmayacağını söylemesinden etkilenen Niyâzî ikisi arasında tercih konusunda kararsız kaldı. Abdülkadir-i Geylani rüyasında zuhur ederek zahir ilmini öğrenip onunla amel etmesini, tarikat ilmini ise bir mürşide ulaşılarak elde edebileceğini, ancak kendisini irşat edecek kişinin bu şehirde olmadığını söylemesi üzerine üç yıldır ikamet etmekte olduğu Kahire'den şeyhinin izniyle ayrıldı" (Aşkar, 2007, s. 167). Şair,

buradan ayrıldıktan sonra Mısır, Suriye ve Anadolu'nun çeşitli şehirlerini dolaşmış 1646 yılında İstanbul'a gitmiştir. Küçükayasofya çevresinde Sokullu Mehmed Paşa Camii Medresesi'nde halvete girmiş, daha sonra Kasımpaşa'da Uşşaki Âsitânesi'nde bir süre misafir kalmıştır. İstanbul'dan da ayrılan şair Anadolu şehirlerini dolaşmaya başlamıştır. Uşak'ta Ümmî Sinan'ın halifelerinden Şeyh Mehmed Efendi'nin zaviyesinde iken Elmalı'dan Uşak'a gelen Ümmî Sinan'a bağlanıp onunla Elmalı'ya gitti. Dokuz yıl burada hizmet ettikten sonra 1656 yılında halife olarak atanmasından sonra Uşak, Çal ve Kütahya'da irşat görevini yerine getirdi. Hakkında dedikodular çıkınca 1661 yılında Bursa'ya müritleriyle birlikte yerleşti. Daha sonra Anadolu'da birçok yeri dolaşan şair kendisine karşı başlatılan hareketlerden dolayı Limni'ye sürgün edilmiş ve burada vefat etmiştir.

Niyâzî-i Mısrî, Halvetiyye tarikatının dört ana kolundan Ahmediyye'nin Mısıriyye şubesinin piri olarak kabul edilmektedir. Arapça ve Farsça olmak üzere birçok eser kaleme almıştır.

Niyâzî-i Mısrî'nin bütün bu eserlerinin içinde Tuhfetü'l-Uşşâk da önemli bir yer tutmaktadır. Bu eser "Muhiddîn Arabî'nin "Tuhfetü'l-Uşşâk ve Zübdetü'l-Esrar" adlı risalesinin genişletilmiş bir tercümesi, bir başka deyişle küçük şerhidir" (Öztekin, 2004, s. 273). Niyâzî-i Mısrî bu şerhlerin yanında risaleye bazen kendi Türkçe beyitlerini ve Yunus Emre'nin dörtlüklerini aynı zamanda Halvetî meşayih silsilesini de eklemiştir. Risalede başlıca şu konular bulunur:

- a. İnsanın yaratılışının sebebi
- b. Allah'ın varlığı
- c. Kâinatın varlığı
- d. İtikat ve İman
- e. Eylem
- f. Tasavvufta Melamilik
- g. Ölümünden sonraki yaşam
- h. İnsanlar ve yıldızlar
- i. Cebrail ve akl-ı küll
- j. İbadet
- k. Aşk
- l. Geçmiş ve Gelecek
- m. Cebirlik
- n. Tasavvuf terimi olarak zülf
- o. Şeytan

2.9. Şems-i Hayâlî, Tuhfetü'l-Uşşâk [Divân-ı Şems-i Hayâlî (1863/64)]

Şems-i Hayâlî (ö.1294/1877) Leblebici Baba olarak da tanınmaktadır. Asıl adı Süleyman'dır. Abdurrahman Efendi'nin oğlu olup Erzincan'ın Zatkı (Değirmenköy) köyünde doğmuştur. Babası Abdurrahman Efendi çiftçidir. Kendisi okuma yazma bilmeyen ümmî bir şairdir. "İyi bir tasavvuf kültürüne sahip olduğu ve müridi olduğu dergâhta özel bir eğitimden geçtiği şiirlerinden anlaşılmaktadır" (İlbak, 2010, s. 3). "Kendisinin iyi bir tarikat eğitimi aldığı eserinde görülür. 'Tuhfetü'l-Uşşâk'ta mürşidi şeyhi olarak, Muhammed Hayyat Vehbi Terzi Baba'dan sık sık söz eder" (İlbak, 2010, s. 4).

İslamiyet'in doğuşundan itibaren etkili olan tasavvuf düşüncesi *Tuhfetü'l-Uşşâk* ya da *Divân-ı Şems-i Hayâl* adlarıyla bilinen eserinde de karşımıza çıkar. Ümmî bir şair olması sebebiyle dostlarından Hilmi Efendi'ye ricada bulunarak şiirlerinin bir divanda toplamasını talep etmiştir. Hilmi Efendi'nin gayretleriyle bir araya getirilen bütün şiirleri; "*İsm-i güzîni 'Tuhfetü'l-'uşşâk' olundu tesmiye / Aşkile bu okundukça müzdâd olur eşvâkımız*" beytinden de anlaşıldığı üzere bizzat Süleyman Efendi'nin kendisi tarafından *Tuhfetü'l-Uşşâk* adını verdiği divanda toplanmıştır (İlbak, 2010, s. 11). Yazar eserinde aruz vezninin yanında hece veznine de yer vermiştir. İstiare, tenasüp, mecaz, teşbih, kinaye, tekrar, tecrit, iktibas, telmih, tezat, leff ü neşr, nida, istifham, mübalağa gibi edebî sanatlara da başvurarak eserini oluşturmuştur. Nazım türü olarak ise bir divanın içinde olabilecek nazım türlerine yer vermiştir. Bunlar şöyle gösterilebilir: Tevhit, münacat, naat, methiye, mersiye, nasihatname.

Şems-i Hayâlî eserini hazırlarken dinî öğelerden yararlanmış. Bunların başında elbette Kur'an-ı Kerim, hadis gibi İslam'ın temelini oluşturan ana kaynaklar gelmektedir. Bunun yanında Hz. Âdem, Hz. Nuh,

Hızır, Hz. Ebu Hanife gibi İslam inancında önemli kabul edilen kişilere de yer vermiştir.

Tasavvufi yönü güçlü olan şair eserlerinde tasavvufi kavramlardan ve mutasavvıflardan da söz etmiştir. Eserde Bahaeddin Nakşibendî, Hasan-ı Bahrî, Abdülkadir Geylânî, Hallâc-ı Mansur, Fuzûlî, Nesimî, Hafız Rüşdî, Veysel Karanî gibi tasavvufta yer alan güçlü şahsiyetlerin de isimlerini anmıştır.

Bu dinî ve tasavvufi kişilerin yanında birçoğu Firdevsî'nin *Şeh-nâme* adlı eserinde geçen isimlerden de bahsedilmiştir. Arap ve İran hikâyelerinde sık sık karşımıza çıkan hikâye kahramanları da eserde kendini göstermektedir. Bunlara örnek olarak şu isimler gösterilebilir: Dahhak, Ferhad ve Şirin, Gürcistan, Mekke, Medine, Minâ, Zâl-i Rüstem, Nil, Sultan Abdülaziz, Bağdad, Felatun, Kistrâ, Ken'an, Kuh-ı Kâf, Leyla ile Mecnun, Meyhâne, Habeş, Şarap, Nemrud, Kerem ile Aslı, Sultan Melik. Dinî ve ticari olarak önemli görülen yer isimlerinden de söz edilmektedir.

Şair eserinde aruzun bahr-i hezec, bahr-i remel, bahr-i rezec gibi bahirlerini kullanırken hecenin ise 11'li ölçüsünü tercih etmiştir.

3. TÜRK EDEBİYATINDA TESPİT EDİLEN TUHFETÜ'L-UŞŞÂK ESERLERİNİN DEĞERLENDİRİLMESİ VE KARŞILAŞTIRILMASI

3.1. Tema Açısından Değerlendirme ve Karşılaştırma

Tuhfetü'l-Uşşâk başlığıyla kaleme alınan mesneviler, klasik Türk edebiyatında özellikle tasavvufi aşk anlayışının yansıtıldığı seçkin örnekler arasında yer alır. Bu eserlerde aşk, yalnızca bireysel bir duygu ya da dünyevi bir meyil olarak değil, ilahi hakikate ulaşmanın ve kişinin benlikten sıyrılarak Allah'a yönelmesinin bir aracı olarak kurgulanır. Bu yönüyle aşk, şairin içinde bulunduğu dönemin inanç yapısını, edebî zevkini ve tasavvufi yönelimlerini yansıtan güçlü bir tematik çekirdeğe dönüşür.

Erken dönem örneklerden olan Kasımî'nin *Tuhfetü'l-Uşşâk* mesnevisinde, aşk daha çok nasihat ve öğütler üzerinden şekillenir. Dervişlere hitaben yazılan bu eser, kader, tevekkül, ölüm gibi insanın iç dünyasını sarsan konuları aşk ekseninde işler. Bu didaktik tavır, aşkın yön gösterici ve yol açıcı tarafına vurgu yapar. Benzer şekilde, Hamdullâh Hamdî'nin eseri de alegorik bir aşk yolculuğunu konu edinerek aşkı hakikate erişmenin metaforu olarak sunar.

Gelibolulu Mustafa Âlî'nin *Tuhfetü'l-Uşşâk* mesnevisi ise aşkı, tasavvufi bir hakikat arayışından çok, bireyin ahlaki gelişimiyle ilişkilendirir. Burada aşk, toplumsal faziletler, insani erdemler ve bireysel eğitim süreciyle iç içe geçirilerek didaktik bir düzleme oturtulur. Aşk, bir "terbiye aracı" olarak yeniden yorumlanır.

Şems-i Hayâlî ve Niyâzî-i Mısırî gibi şairlerde aşk, doğrudan Allah'a vuslat anlamı taşır. Onların eserlerinde aşk, bir yanma, pişme ve yok olma hâlidir; bireyin benliğini yakarak aşkın hakikate ulaşmasını sağlayan tasavvufi bir çile sürecidir. Özellikle Niyâzî-i Mısırî'nin mensur metninde aşk, felsefî boyutta ele alınır; bilgi, teslimiyet ve tevekkül gibi değerlerle iç içe geçer.

Halîlî ve Neşâtî gibi şairler ise aşkı çok daha içrek, sembolik ve sezgisel bir düzeyde ele alır. Onların metinlerinde aşk, bireyin iç dünyasında katettiği manevi bir yolculuktur. Yoğun metaforlar ve sembollerle örülen bu anlatımlarda, aşk hem hakikatin perdesi hem de onu aşmanın vasıtasıdır.

Dolayısıyla bu geleneğe ait eserlerde aşk teması yalnızca ortak bir tema değil, her şairin bireysel, kültürel ve dönemsel bir yansıması olarak çeşitlilik gösteren zengin bir anlatı alanıdır. *Tuhfetü'l-Uşşâk* başlığı altında toplanan metinler, tasavvufi aşkın klasik Türk edebiyatı içindeki çok boyutlu ifadesini sunar.

3.2. Biçim Açısından Değerlendirme ve Karşılaştırma

Tuhfetü'l-Uşşâk mesnevileri biçimsel yapıları bakımından genel olarak klasik mesnevi geleneğine bağlı kalmakla birlikte, şairlerin edebî tavırlarına ve dönemsel poetik yönelimlerine göre farklılıklar ve yenilikler göstermektedir. Eserlerdeki yapı, kullanılan vezin, bölümlendirme tarzı, hatta türler arası geçişler bu farklılıkların başlıca göstergelerindendir.

Gelibolulu Mustafa Âlî'nin *Tuhfetü'l-Uşşâk* mesnevisi, remel kalıbında yazılmış olup klasik mesnevi geleneğine uygun olarak tevhit, münacat, naat, methiye gibi bölümlerle başlar. Biçim olarak klasik yapıya bağlıdır ancak öğreticilik amacı taşıdığından, aruz veznindeki zaman zaman görülen aksaklıklar anlamı zedelemeyiz.

Hamdullâh Hamdî'nin eseri, klasik mesnevi formunu benimsemekle birlikte, içerik açısından alegorik bir anlatı yapısı taşır. Bu yapı, bölümler arası geçişlerin daha akıcı ve bütüncül olmasını sağlamıştır. Alegorik anlatım, klasik mesnevi biçimine özgünlük katarak, biçimi içeriğe uyarlayan bir yapı sunar.

Halîlî'nin *Tuhfetü'l-Uşşâk*'ı, özellikle Mevlânâ'nın Mesnevisi ile biçimsel benzerlikler taşır. Girişteki "Dinle!" hitabı ile başlayan bu eser, doğrudan tasavvufi bir çağrı niteliği taşır. Klasik bölümlere anlayışından çok, bütüncül bir anlatı akışına sahiptir. Biçim, tasavvufi sezgiyle birleşerek özgün bir yapıya dönüşmüştür.

Şems-i Hayâlî'nin mesnevisi, biçim açısından en dikkat çekici örneklerden biridir. Eserin içinde bulunduğu divan içerisinde yer alması, onu hem divan şiiri kalıplarına hem de halk edebiyatı yapısına yaklaştırır. Hem aruz hem de hece vezni ile yazılmış olması, klasik biçim anlayışına meydan okuyan bir yenilik olarak değerlendirilebilir.

Niyâzî-i Mısırî'nin mensur olarak kaleme aldığı *Tuhfetü'l-Uşşâk*, klasik mesnevi formunun dışında bir yapı sergiler. Biçimsel olarak risâle türüne daha yakındır. Bölümler net değildir, anlatım daha serbesttir. Bu yönüyle biçim, öğretici ve içrek tasavvufi içeriği destekleyecek şekilde serbest bir yapıya kavuşmuştur.

Kasımî, Neşâtî, Nef'î ve Üsküplü Atâ gibi şairlerin eserleri hakkında biçimsel veriler sınırlı olsa da aruz vezniyle yazıldıkları bilinmektedir. Özellikle Kasımî'nin eseri, klasik mesnevi biçimiyle yazılmış 1201 beyitlik bir yapı sunar.

Sonuç olarak *Tuhfetü'l-Uşşâk* mesnevileri, biçim açısından yalnızca geleneksel formu devam ettirmekle kalmayıp, dönemin edebî çeşitliliğini, tasavvufi anlatımın doğası gereği esneklik kazanan yapısını ve şairin kişisel üslubunu da biçime dâhil eden bir çeşitlilik göstermektedir.

3.3. Üslup Açısından Değerlendirme ve Karşılaştırma

Tuhfetü'l-Uşşâk geleneğine ait eserlerin üslubu, şairlerin bireysel anlatım tarzlarını, edebî meşreplerini ve hitap ettikleri kitlenin özelliklerini yansıtan en güçlü göstergelerdendir. Eserlerin dili, anlatım biçimi, sözcük seçimi ve imgelerle kurdukları ilişki, her bir metni ayrı bir söylem düzlemine taşımaktadır.

Şems-i Hayâlî, sade ve içten diliyle öne çıkar. Hem halk şiiri etkisi hem de divan şiiri geleneğine olan yatkınlığı, onun dilini iki kaynaktan beslenen bir mecraya dönüştürür. Betimlemelerinde samimiyet, duygu aktarımında doğrudanlık hâkimdir. Hece ve aruz veznini birlikte kullanması, onun anlatımda özgürlük arayışını da yansıtır.

Niyâzî-i Mısırî'nin dili ise oldukça ağır, felsefi ve soyut bir karakter taşır. Tasavvufi kavramlara, remizlere ve sembollere sıklıkla yer verir. Mensur anlatımı, dili daha özgür kılsa da anlamın derinliğini artırır. Onun dili, okuyucudan sezgi ve bilgi talep eder.

Halîlî'nin üslubu alegorik ve semboliktir. Mevlevî etkisi taşıyan söylemi, imgelerle örülmüş anlam katmanlarına sahiptir. Dili mistik, çağrışımlarla yüklü ve sezgiye dayalıdır. Okuyucunun anlamı çözmek için derinleşmesi gerekir.

Neşâtî, estetik söyleyişi ve lirik diliyle tanınır. Onun dili süslenmiş ama içi boştur diyemeyiz; aksine, her süs anlamlı bir duyguya yaslanır. Şiirsel ifadeler, mecazlar ve çağrışımlar onun anlatımına derinlik katar.

Gelibolulu Mustafa Âlî, resmi ve öğretici bir üslup benimser. Bürokratik kökeni, onun diline de yansımıştır. Açıklayıcı, tertipli ve maksada yönelik bir anlatım kullanır. Süsten çok anlatımın berraklığına ve mesajın açıklığına önem verir.

Hamdullâh Hamdî, klasik divan şiiri üslubunu kullanır. Anlatımında tezatlar, mecazlar, alegorik kurgular öne çıkar. Onun dili sanatlıdır; söyleyişin biçimi, anlamdan bağımsız bir değer taşır.

Kasımî ise sade, didaktik ve halka hitap eden bir anlatım kullanır. Dervişlere nasihat eden yönü, onun dilinde süs yerine açıklığı tercih ettiğini gösterir.

Nef'î'nin genel olarak eleştirel ve yoğun üslubu, bu esere ne ölçüde yansıdı bilinmemekle birlikte, metnin de güçlü bir retorikle örülü olduğu tahmin edilebilir.

Sonuç olarak bu eserlerde üslup, yalnızca bir anlatım biçimi değil, aynı zamanda aşkın nasıl temsil edildiğini belirleyen edebî bir tavidir. Her bir şairin dili, onun aşkı nasıl yaşadığını, nasıl hissettiğini ve nasıl aktardığını gösterir.

Tablo 1. Türk Edebiyatında Tuhfetü'l-Uşşâklar

Şair	Tema	Biçim (Yapı – Vezin – Tür)	Üslup
Kasımî	Aşk, kader, tevekkül ve ölüm gibi tasavvufi kavramlar etrafında dervişlere nasihat amaçlı.	1201 beyitlik klasik mesnevi. Vezni aruzdur. Bölümler net değil, nasihatname tarzına yakın.	Duru, öğretici ve sade. Didaktik yönü güçlü. Dönemin dinî halk diliyle beslenen sade anlatımı.
Hamdullâh Hamdî	Alegorik bir aşk yolculuğu üzerinden tasavvufi tekâmül süreci.	Aruz vezniyle yazılmış klasik mesnevi. Alegorik bir kurguya sahip. Karakterler simgesel.	Zengin mecazlarla süslü, hayal gücü kuvvetli, sembolik anlatım ön planda.
Halîlî	İlâhî aşkın içsel etkileri, Mevlânâ'nın öğretilerine yakınlık.	Aruz ölçüsüyle kaleme alınmıştır (vezin bilgisi tahminidir). Girişte "Dinle!" hitabıyla başlar.	Derin semboller, tasavvufi remizler ve Mevlânâ tarzı söylem. Alegorik bir içe dönüklük hâkimdir.
Gelibolulu Âlî	Aşkın ahlâkî terbiye yönü. Kişisel gelişim, güzel ahlâk, ahlâkî öğütler.	Remel bahrinde yazılmıştır (Fe' ilâtün Fe' ilâtü Fe' ilün). 1562'de yazılmış klasik yapı. Vezin zayıflıkları vardır.	Dönemsel Osmanlı bürokrat dili; açıklayıcı, yer yer didaktik, yer yer estetik anlatım.
Nef'î	Aşk ve tasavvuf teması genel olarak yer alır. Ayrıntılı bilgi sınırlıdır.	Mesnevi türünde olduğu bilinir. Yazma nüsha hakkında detaylı bilgiler eksiktir.	Üslubu hakkında doğrudan bilgi bulunmasa da Nef'î'nin genel dil tarzı edebî ve serttir.
Neşâtî	İlâhî aşk, içsel arayış ve tasavvufi sezgi.	Aruz vezniyle yazıldığı bilinir. Yapı ve bölümler hakkında sınırlı bilgi vardır.	Neşâtî'nin lirik, yoğun hayal unsurları taşıyan ve süslü dili esere de yansımıştır.
Niyâzî-i Mısırî	Aşk, hakikat bilgisine ulaşmada aracı. Tasavvufi irfan sistemi çerçevesinde aşk.	Mensur olarak yazılmıştır. Mesnevi değil; risâle formundadır. Didaktik bir anlatım tercih edilmiştir.	Ağır, kavramsal, felsefi yoğunluğu olan bir dil. Derin semboller, yüksek soyutlama gücü.
Üsküplü Atâ	İlahi aşk, teslimiyet, tasavvufi yolculuk.	Aruz vezniyle kaleme alınmıştır. Yapı hakkında detaylı bilgi sınırlıdır.	Anlatımı sade ve öğretici; tasavvufi gelenekle uyumlu, mecazlardan arındırılmış bir dil hâkimdir.
Şems-i Hayâlî	İlahi aşk, velilerin hayatı, peygamber sevgisi, halkla temas kuran bir tasavvuf anlayışı.	Hem aruz hem hece vezni kullanılmıştır. Divân içinde yer alan bölümlerde çeşitlilik vardır (tevhit, münacat, naat, vb.).	Halk şiiri diliyle divan geleneğini birleştiren sade, samimi, yalın ama içli bir anlatım.

4. SONUÇ

Türk edebiyatında mesnevi geleneği, özellikle aşk ve tasavvuf temalarını işleyerek İslami düşünce ve kültürel yapıyı yansıtan önemli bir tür olmuştur. Tasavvuf, İslam düşüncesinin insan, evren ve aşk anlayışını belirleyen ana öğretilerinden biridir ve bu anlayış, edebiyat alanında da derin etkiler bırakmıştır. Tasavvufun merkezinde yer alan ilahi aşk, insanın manevi tekâmül yolculuğunu simgelemektedir. Tuhfetü'l-Uşşâklar, tasavvufi aşkın en belirgin şekilde ifade edildiği mesnevilerdir ve bu eserlerde aşk, sadece dünyevi bir duygu olarak değil, insanı Hakk'a ulaştıran kutsal bir araç olarak ele alınır.

Tuhfetü'l-Uşşâk başlığı altında yazılan bu eserlerin her biri, Türk edebiyatı içinde farklı dönemlerde farklı şairler tarafından kaleme alınmış olsa da aşkın ilahi boyutunu işleyen ortak bir temaya sahiptir. Şems-i Hayâlî, Gelibolulu Mustafa Âlî, Halîlî, Hamdullâh Hamdî, Nef'î, Neşâtî, Niyâzî-i Mısırî ve Üsküplü Atâ gibi şairlerin eserlerinde, aşk, insanın manevi yolculuğunun merkezine oturmuş bir olgu olarak karşımıza çıkmaktadır. Bu mesnevilerde aşk, insanın Hakk'a ulaşma yolculuğundaki zorluklarını, çektiği ıstırapları ve sonunda hakikate erişmenin getirdiği mutluluğu anlatan bir rehber niteliğindedir.

Tuhfetü'l-Uşşâklar başlığı altındaki mesnevilerde en temel tema, aşkın ilahi bir boyuta ulaşmasıdır. Tasavvufi düşüncede aşk, insanın Allah'a olan özlemi ve ona ulaşma gayretiyle özdeşleştirilmiştir. Bu eserlerde aşk, insanı Hakk'a yönlendiren ve ona rehberlik eden bir unsur olarak karşımıza çıkar. Şairler, aşkı, insanın iç dünyasında yaşadığı bir dönüşüm aracı olarak işlerler. Bu anlamda aşk, dünyevi bir varlığa duyulan bir his değil, insanın kendi nefsinin aşarak ilahi olana yönelmesi, ilahi hakikate erişme arzusudur. Bu bağlamda aşk, insanın manevi olarak olgunlaşmasını sağlayan bir araç olarak görülmektedir.

Tasavvufi düşüncede aşk, insanın Allah ile olan ilişkisinde merkezi bir yer tutar. İnsan, Allah'tan gelmiştir ve bu dünyada bir misafir olarak bulunmaktadır. Dolayısıyla insanın en temel amacı, bu dünyadan tekrar Allah'a dönmektir. Tuhfetü'l-Uşşâklar da işte bu dönüşü aşk üzerinden anlatır. Aşk, insanın Allah ile olan bağı kuvvetlendiren ve onu ilahi hakikate ulaştıran bir güçtür. Mesnevilerde bu aşk yolculuğu, aşkın çektiği ıstıraplar ve sabrın sonunda ulaştığı hakikate kavuşma olarak betimlenir.

Örneğin, Gelibolulu Mustafa Âlî'nin Tuhfetü'l-Uşşâk Mesnevisi, aşkın insana sadece bir his değil, onun Hakk'a ulaşması için bir köprü olduğunu açıkça ortaya koyar. Şair, aşkın dünyevi boyutunu aşp, ilahi olana yönelmenin yollarını ve zorluklarını dile getirir. Aşk burada hem bir eğitim aracı hem de insanın kendini tanımmasının ve Hakk'ı bulmasının bir vasıtasıdır.

Bu eserlerde tasavvufun öğretilerinin sıkça yer aldığı görülmektedir. Tasavvufi düşüncenin temel kavramları olan aşk, irfan, sülûk, mürşit-mürit ilişkisi gibi konular, Tuhfetü'l-Uşşâklarda önemli yer tutar. Şairler, bu eserlerinde aşkı sadece bir tema olarak ele almakla kalmazlar, aynı zamanda aşkın insanın ruhsal yolculuğundaki önemini de vurgularlar. Aşk, insanın nefsini terbiye etmesi, kendi iç dünyasında bir dönüşüm yaşaması ve sonunda ilahi olana ulaşması için bir vasıta olarak betimlenir.

Tuhfetü'l-Uşşâklarda sıkça bahsedilen bir diğer unsur da peygamberler, halifeler ve önemli dinî şahsiyetlerdir. Bu dinî şahsiyetler, eserlerde sadece tarihî figürler olarak yer almazlar, aynı zamanda ilahi aşkın ve tasavvufi öğretinin önemli temsilcileri olarak karşımıza çıkarlar. Peygamberlerin, özellikle Hz. Muhammed'in hayatı ve aşk anlayışı, bu eserlerde aşkın ilahi boyutunu anlamak için bir rehber olarak sunulur. Tasavvufi düşüncede peygamberler, ilahi hakikati insanlara ileten, onları Hakk'a yönlendiren kişilerdir. Bu bağlamda, Tuhfetü'l-Uşşâklarda peygamber kıssalarına, dört halifenin hikâyelerine ve diğer dinî şahsiyetlerin öğretilerine sıkça yer verilir.

Mesnevilerde dinî hikâyeler ve tasavvufi öğretilerin anlatılmasının amacı, aşkın sadece bireysel bir duygu olmadığını, aşkın ilahi bir boyut kazandığında insanın manevi tekâmülünde ne kadar önemli bir rol oynadığını göstermektir. Örneğin, Niyâzî-i Mısrî'nin Tuhfetü'l-Uşşâk adlı eserinde aşkın, insanın varoluş sebebini anlamasına ve Allah'a olan yolculuğunu gerçekleştirmesine nasıl rehberlik ettiğini görmek mümkündür. Niyâzî-i Mısrî, aşkın insana ilahi hakikati gösteren bir rehber olduğunu ve bu yolculuğun sonunda Allah'a ulaşmanın mümkün olduğunu savunur. Eserde, peygamberlerin ve dinî şahsiyetlerin yaşamları, aşkın ilahi boyutunu anlamak için birer model olarak sunulmuştur.

Tuhfetü'l-Uşşâklar başlığı altında yazılan mesneviler, içerik açısından olduğu kadar biçim açısından da büyük bir zenginlik göstermektedir. Bu eserlerde kullanılan edebî sanatlar, dilin estetik bir şekilde kullanılması ve mesnevi formuna sadık kalınarak yazılan şiirler, şairlerin ne kadar büyük bir edebî yeteneğe sahip olduğunu ortaya koymaktadır. Aruz ve hece vezinlerinin ustaca kullanıldığı bu eserlerde, istiare, teşbih, kinaye, telmih, mübalağa gibi edebî sanatlar sıkça kullanılmıştır. Bu sanatlar, aşkın ilahi ve dünyevi boyutlarını derinleştirirken, okurun duygusal bir deneyim yaşamasına da olanak tanır.

Şems-i Hayalî'nin Tuhfetü'l-Uşşâk adlı eserinde, edebî sanatlar özellikle dikkat çekmektedir. Şair, dilin zengin imkanlarını kullanarak aşkın derinliklerini betimler ve bu aşkın insanı nasıl bir dönüşüme uğrattığını gözler önüne serer. İstiare ve kinaye gibi sanatlar, bu mesnevilerde aşkın dünyevi anlamını aşarak ilahi olanla buluşmasının yollarını açar. Şairin dili, okuyucuyu aşkın derinliğine çeker ve onu Hakk'a ulaşma yolculuğunun bir parçası haline getirir.

Eserlerin biçimsel zenginliğini artıran bir diğer unsur, aruz vezninin ustalıklı kullanılmasıdır. Tuhfetü'l-Uşşâklar başlığı altında yazılan mesnevilerde aruzun çeşitli kalıpları kullanılarak hem ritmik bir akış sağlanmış hem de duygusal yoğunluğun daha etkili bir biçimde aktarılması amaçlanmıştır. Özellikle fâ'ilâtün fâ'ilâtün fâ'ilün ve mefâ'ilün mefâ'ilün fe'ülün gibi aruz kalıpları, aşkın ilahi ve dünyevi boyutlarını ifade etmek için uygun bir zemin sunmuştur. Bu vezinler, eserin duygusal yoğunluğunu artırırken aynı zamanda şairin dil üzerindeki hâkimiyetini de gözler önüne serer.

Gelibolulu Mustafa Âlî, aruz veznini kullanmadaki ustalığıyla bilinir ve Tuhfetü'l-Uşşâk Mesnevisi'nde de bu yeteneğini sergiler. Mesnevilerde kullanılan vezinlerin, aşkın derinliğini ve tasavvufi düşüncenin karmaşıklığını yansıtacak biçimde seçilmesi, bu eserlerin sadece içerik açısından değil, biçim açısından da klasik Türk şiirinin en güzel örnekleri arasında yer almasını sağlamıştır. Hamdullâh Hamdî gibi şairler de eserlerinde hem aruz hem de hece veznine yer vererek, aşkın çok yönlü doğasını edebî bir incelikle işlemeyi başarmışlardır.

Tuhfetü'l-Uşşâklar başlığı altında yazılan mesnevilerde, tasavvufi aşkın insanın manevi yolculuğunda ne kadar önemli bir yere sahip olduğu açıkça görülmektedir. Tasavvufi düşüncede aşk, insanın nefsini arındırması ve hakikate ulaşması için bir vesile olarak kabul edilir. Bu bağlamda, aşk, sadece dünyevi bir his olarak kalmaz; insanı, Allah'a ve onun ilahi sıfatlarına yakınlaştıran bir araç olarak işlev görür. Tasavvufi öğretide aşk, insanın Allah'a olan derin özlemini ve ona olan bağlılığını temsil eder. Bu mesnevilerde de aşk, insanın ilahi hakikate ulaşma sürecinde kat ettiği aşamaları simgeler.

Tasavvufi düşüncenin temel kavramlarından biri olan süluk, bu eserlerde sıkça işlenir. Süluk, bir müridin bir müridin rehberliğinde Hakk'a ulaşma yolculuğunu ifade eder. Tuhfetü'l-Uşşâklarda aşk, bu yolculuğun merkezinde yer alır ve insanın ilahi hakikate ulaşma sürecinde yaşadığı zorluklar, çektiği ıstıraplar ve nihayetinde ulaştığı manevi olgunluk, aşk üzerinden anlatılır. Halîlî'nin Tuhfetü'l-Uşşâk Mesnevisi bu anlamda aşkın bir süluk yolculuğu olarak ele alınmasını en iyi şekilde gösteren eserlerden biridir. Halîlî, aşkı, insanın ilahi hakikate ulaşmak için kat ettiği bir yol olarak tanımlar ve bu yolculuğun her aşamasında aşkın insanı nasıl dönüştürdüğünü, onu nefsinden arındırdığını detaylı bir şekilde işler.

Aşkın tasavvufi boyutunda, insanın Allah'a duyduğu sevgi, zamanla dünyevi aşklardan sıyrılarak ilahi bir aşk haline gelir. Bu süreçte insan, nefsini arındırır ve her aşamada daha da olgunlaşarak hakikate yaklaşır. Bu bağlamda, Neşâtî'nin Tuhfetü'l-Uşşâk adlı mesnevisi, aşkın insanı nefsinden arındırarak ilahi hakikate yönlendirdiği bu süreci etkileyici bir biçimde yansıtır. Neşâtî, aşkı, insanın Hakk'a ulaşması için gerekli olan bir basamak olarak betimler ve bu süreçte aşkın yaşadığı ıstırapları ve zorlukları ayrıntılı bir şekilde dile getirir.

Tuhfetü'l-Uşşâklar mesnevilerinde aşk, sadece ilahi bir duygu olarak değil, aynı zamanda insanın kendini tanıma ve anlama süreci olarak da ele alınır. Tasavvufi düşüncede insanın en önemli görevlerinden biri, kendini bilmek ve bu bilginin sonunda Hakk'ı bulmaktır. Aşk, bu kendini bilme sürecinde insanı dönüştüren, ona yeni bir bakış açısı kazandıran en önemli araçlardan biridir. Aşk, insanın kendi nefsini tanımasına ve onun sınırlarını aşmasına yardımcı olur. Bu bağlamda aşk, insanı dünyevi olandan uzaklaştırarak ilahi olana yönelten bir güç olarak işlev görür.

Niyâzî-i Mısırî'nin Tuhfetü'l-Uşşâk adlı eseri, bu anlamda insanın kendini tanıma sürecini aşk üzerinden ele alan önemli eserlerden biridir. Mısırî, aşkın insanın iç dünyasında bir dönüşüm yarattığını ve bu dönüşüm sonucunda insanın hakikate daha da yaklaştığını savunur. Aşk, insana hem kendi sınırlarını hem de bu sınırları aşarak Hakk'a ulaşmanın yollarını gösterir. Bu eserlerde aşk, insanın nefsini terbiye eden, onu dünyevi olandan ilahi olana yönlendiren bir eğitim aracı olarak betimlenmiştir.

Bu dönüşüm sürecinde âşkın yaşadığı zorluklar, çektiği acılar ve nihayetinde ulaştığı manevi olgunluk, mesnevilerin en önemli temalarından biridir. Aşk, insanı arındırır ve ona hakikati gösterir. Hamdullâh Hamdî'nin Tuhfetü'l-Uşşâk adlı mesnevisinde de aşk, insanın içsel bir yolculuk yaşadığı ve bu yolculuk sonucunda kendini bulduğu bir süreç olarak işlenir. Hamdullâh Hamdî, aşkı bir öğretmen gibi betimler ve aşkın insana hakikati öğretme gücünü vurgular. Aşık, bu yolculukta hem kendini tanır hem de hakikate ulaşma yolunda önemli adımlar atar.

Tuhfetü'l-Uşşâklar başlığı altında yazılan mesneviler, Türk edebiyatının klasik döneminde önemli bir yer tutmaktadır. Bu eserler, aşkı hem dünyevi hem de ilahi bir deneyim olarak ele alırken, aynı zamanda tasavvufi düşüncenin derinliklerini de okuyucuya sunmaktadır. Her bir mesnevi, aşkın ilahi boyutunu ve insanın Hakk'a ulaşma sürecini anlatırken, edebî zenginliğiyle de dikkat çeker. Şems-i Hayalî, Gelibolulu Mustafa Âlî, Halîlî, Hamdullâh Hamdî, Nef'î, Neşâtî, Niyâzî-i Mısırî ve Üsküplü Atâ gibi şairler, bu mesnevilerde aşkın dönüştürücü gücünü, tasavvufi öğretinin ışığında dile getirmişlerdir. Aşk, insanın manevi tekâmülünde önemli bir araç olarak görülmektedir. Aşk, insanı nefsinden arındıran ve ona Hakk'ı bulma yolunda rehberlik eden bir güçtür. Aynı zamanda bu eserler, tasavvufun insan ve evren anlayışını da şiirsel bir dille yansıtır. Eserlerin biçimsel zenginliği, kullanılan edebî sanatlar ve aruz vezninin ustaca kullanımı, bu mesnevilerin sadece içerik olarak değil, biçimsel olarak da büyük bir zenginlik taşıdığını göstermektedir.

Sonuç olarak, Tuhfetü’l-Uşşâklar, Türk edebiyatında aşkın ilahî boyutunu en derinlemesine işleyen eserler arasında yer almaktadır. Bu eserler, sadece aşkın insan üzerindeki etkilerini değil, aynı zamanda insanın ilahî hakikate ulaşma sürecini de etkileyici bir biçimde anlatmaktadır.

Makale ile ilgili notlar

Bu çalışma etik kurul izni gerektirmemektedir.

Makale araştırma ve yayın etiğine uygun olarak hazırlanmıştır.

Yazarlar arasında herhangi bir çıkar çatışması bulunmamaktadır.

Araştırmanın tüm süreci, çalışmanın beyan edilen tek yazarı tarafından gerçekleştirilmiştir.

KAYNAKÇA

- Akçay, G. (2020). *Neşâtî, tuhfetü'l-uşşâk (inceleme-metin-çeviri)*. Paradigma Akademi.
- Aksoyak, İ. H. (1995). *Gelibolulu mustafa âlî'nin tuhfetü'l-uşşâk mesnevisi* [Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi] Ankara Üniversitesi.
- Aksoyak, İ. H. (2017). *Ahmed yesevî'nin rumelili bir takipçisi üsküplü atâ, tuhfetü'l-uşşâk*, Ahmet Yesevi Üniversitesi İnceleme Araştırma Dizisi.
- Al-Shaman, M. S. (1991). Hamdullâh hamdî'nin tuhfetü'l-uşşâk adlı mesnevisi. *Journal of Turkish Studies = Türklük Bilgisi Araştırmaları (Fahir İz Armağanı)*, 15, s. 169-256.
- Atik Gürbüz, İ. (2025). “Tuhfetü'l-Uşşâk (Kâsımî)”. *Türk Edebiyatı Eserler Sözlüğü*, <http://tees.yesevi.edu.tr/madde-detay/tuhfetu-l-ussak-kasimi>. [Erişim Tarihi: 25 Mart 2025].
- Bursalı M. T. (2016). *Osmanlı müellifleri* (Haz. Yekta M. Saraç). Türkiye Bilimler Akademisi.
- İlbak, Ü. (2010). *Divan-ı şems-i hayâlî tuhfetü'l-uşşâk metin ve inceleme*, [Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi]. İstanbul Üniversitesi.
- Kanar, M. (2016). Nef'î'nin tuhfetü'l-uşşâk adlı farsça kasidesi. *Doğu Esintileri*, 4, 1-29.
- Öztekin, N. (2004). Niyâzî-i mısırî'nin tuhfetü'l-uşşâk'ında panteizmin izleri. *Bursa'da Düünden Bugüne Tasavvuf Kültürü*, 3, s. 273-290.
- Temiz, M. E. (2016). Halîlî ve tuhfetü'l-uşşâk adlı mesnevisi. *Selçuk Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Dergisi*, 36, 279-296.
- Turgut, A. (2020). Muhyiddin mehmed, hatibzâde, *TDV İA*, 31(84).
- Ünver, İ. (1986). Mesnevi, türk dili. *Aylık Dil Dergisi*, LI (415-416-417), 430-563.